

*Г. К. Тычко, д-р філал. навук, праф.,
заг. каф. беларускай філалогіі і сусветнай літаратуры*

АСОБА І ТВОРЧАСЦЬ ЯНКІ КУПАЛЫ Ў КАНТЭКСЦЕ КУЛЬТУРНАГА ЖЫЦЦЯ ВІЛЬНІ ПАЧАТКУ XX ст.

Янка Купала прыехаў у Вільню 21 верасня 1908 г. і заставаўся там да 4 снежня 1909 г., да часу свайго ад'езду ў Пецябург. У колішняй сталіцы ВКЛ паэт прапісаўся ў доме № 20 па Віленскай вуліцы (зараз вуліца імя Людаса Гіры) і пачаў працаваць у прыватнай бібліятэцы Даніловіча «Веды», адначасова супрацоўнічаючы з газетай «Наша ніва».

Тагачасная Вільня, з аднаго боку, як сцвярджалі сучаснікі, была правінцыяльным горадам, які мала чым вылучаўся сярод іншых беларуска-літоўскіх гарадоў. Аднак пасля рэвалюцыі 1905–1907 гг. сітуацыя змяняецца. Расійскі ўрад вымушаны быў перагледзіць сваю палітыку ў адносінах да нацыянальных меншасцей. У Расіі ствараецца парламент (Дзяржаўная дума) і адмяняецца забарона нерасійскіх моў. Усё гэта нібыта надало новае жыццё старадаўняй сталіцы Вялікага Княства Літоўскага. Вільня робіцца цэнтрам культурнага жыцця многіх народаў, у тым ліку і беларускага. Пераадольваюцца правінцыялізм і русіфікацыя. Ідзе гаворка пра аднаўленне ўніверсітэта, аднак з-за адсутнасці выкладчыцка-прафесарскіх кадраў узнікаюць толькі навуковыя таварыствы: напачатку – польскае, крыху пазней – літоўскае, а ў 1918 г. – беларускае.

У пяці беларускіх губернях выдаюцца больш за 60 газет і часопісаў (пераважна на рускай мове). Дзве трэці з іх друкуюцца ў Вільні: 9 – на польскай, 9 – на ідыш, 6 – на літоўскай і 2 – на беларускай мове.

Найбольш актыўным і ўплывовым робіцца ў Вільні польскі нацыянальны рух. Узнікаюць і закрываюцца, каб потым з'явіцца зноў пад іншымі ці тымі ж назвамі, разнастайныя польскія выданні, агульнай колькасцю каля 80 назваў. Пад рэдакцыяй Чэслава Янкоўскага аднаўляецца выданне знакамітага «Kurjera Litewskiego». Выключную ролю ў выдавецкай дзейнасці таго часу адыгрывае біскуп Эдвард Ропп, які засноўвае выданне радыкальна-грамадскага кірунку «Nowiny Wileńskie». М. Ромер і Л. Абрамовіч

выдаюць «Gazetu Wileńsku», якая звязана з адроджаным рухам Таварыства неашубраўцаў. Выдаўцы вельмі спрыяльна ставяцца да ідэі незалежнасці ліцвінаў. Цэнтральным літаратурным выданнем становіцца «Kurjer Litewski». 1863 год перастае быць забароненай тэмай, таму публікуюцца творы Э. Ажэшкі, Б. Гертца, В. Пшыбароўскага, Э. Еленьскай-Дмахоўскай, Г. Ромер-Ахэнкоўскай і іншых мясцовых літаратараў, дзе робіцца спроба асэнсаваць сутнасць і вынікі паўстання. У гэты час засноўваецца і першы ад часоў рамантызму часопіс, які цалкам прысвечаны літаратуры – «Ruch Literacki», што рэдагуецца Чэславам Янкоўскім. «Przegląd Wileński» – дзіця неашубраўцаў – катэгарычна дэкларуе «шырокую сапраўдную дэмакратызацыю грамадства». А Людвік Абрамовіч у артыкуле «Jagiellońska dzieja» выказваецца яшчэ больш катэгарычна: «Літоўскі народ, а за ім і беларусы, робяцца нацыямі, хочуць гаварыць ад свайго імя» [5, с. 271–272].

Разнастайнае і шматграннае культурнае жыццё Вільні ўцягнула ў свой вір і Янку Купалу. Ён завязвае сяброўскія кантакты не толькі са сваімі аднадумцамі – славытымі беларускімі адраджэнцамі, але і з прадстаўнікамі іншых нацыянальных культур, найперш польскай, якая ў чужой моўнай абалонцы выяўляе ўсё ж сваю мясцовую, ці тутэйшую, сутнасць. Большасць так званых тутэйшых палякаў вельмі прыхільна ставіцца да беларускага нацыянальнага руху. У іх асяроддзі з’яўляюцца нават такія арыгінальныя асобы, як Отан Завіша, які, сцвярджаючы ідэю адраджэння старажытнай Літвы, становіцца ў адкрытую апазіцыю супраць этнічнай Польшчы. Свае погляды О. Завіша выказаў у брашуры пад умоўнай назвай «Litwini na Litwie», а таксама ў надзвычай папулярным у свой час вершы «Hymn Litewski», якому ў якасці станоўчай антытэзы Ежы Янкоўскі супрацьпастаўляў купалаўскі гімн «А хто там ідзе?». О. Завіша ў сваім гімне заклікаў:

Het! Za Niemen, het! Za Niemen,
Uciekaj paniczu!
Niema tobie, co tu robić,
Nad Wilią i Ptyczą.

Kto się swojej mowy wstydzi,
Tylko polską włada,
Kto w swym sercu ze swych szydzi,

Ten w swym kraju –zwada* [6, с. 257–259].

Леон Васілеўскі – адзін з тагачасных гісторыкаў – бачыў вытокі падобных тэндэнцый у «падмене паняцця нацыянальнай прыналежнасці паняццем прыналежнасці тэрытарыяльнай», што, паводле яго слоў, вядзе да атаясамлівання тэрмінаў, якія гучаць аднолькава, але маюць рознае значэнне (літвін – жыхар Літвы і літвін – чалавек літоўскай нацыянальнасці). «Гэта прыводзіць да таго, – пісаў Л. Васілеўскі, – што адзін і той жа чалавек можа сёння лічыць сябе палякам, заўтра літвінам, паслязаўтра беларусам – у залежнасці ад прычын, часам зусім выпадковых» [6, с. 256]. (Прыгадаем, што нешта падобнае адбылося з сям'ёй братоў Іваноўскіх, адзін з якіх, Вацлаў, далучыўся да беларускага нацыянальнага руху, другі – прысвяціў сябе служэнню літоўскай культуры, а трэці – польскай.)

У 1909 г. узнікае ў Вільні арыгінальная літаратурна-вадэвільная група «Банда», якая засноўвае ўласнае выданне квартальнік «Żórawse». У прадмове да першага нумара Е. Янкоўскі параўноўвае маладых творцаў з журавамі, якія вылецелі са сваіх гнёздаў, падкрэсліваючы, што «ёсць сярод нас пералётныя спадарожнікі і ёсць тутэйшыя журавы – сыны польскай і літоўскай зямлі» [7, с. 9–10]. Мастацка-эстэтычныя густы «тутэйшых журавоў», аднак, істотна адрозніваліся ад поглядаў на літаратуру нацыянальна вызначаных жыхароў гэтай зямлі. Паслядоўнікі Е. Янкоўскага свядома адмяжоўваліся ад сацыяльна-палітычных праблем, засяроджваючыся на апяванні ўзнёслых пачуццяў, крызісна-песімістычных настрояў, марнасці і бяссэнсавасці чалавечага жыцця.

Янка Купала быў знаёмы са стваральнікамі гэтага ў пэўным сэнсе ўнікальнага часопіса. У яго былі прыязныя адносіны з Е. Янкоўскім, які ў 1909 г. у часопісе «Przegląd Krajowy» змясціў артыкул «Песняры маладой Беларусі» (№ 7, 31.08 і № 8, 16.09.1909 г.) «Яснавалосае хлапчанё павінна было прайсці жорсткую школу аграмадзвання і перажыць палітычнае пекла, якое не

* Гэй! За Нёман, гэй! За Нёман
Уцякай, панічу!
Няма табе, чаго рабіць
Над Віліяй і Пціччу.

Хто саромеецца сваёй мовы,
Толькі польскай валодае,
Хто ў сваім сэрцы смяецца над сваімі,
Той свайму краю нясе бязладдзе.
(Падрадкавы пераклад наш. – Г.Т.)

гарманіравала з яго лагоднымі, светлымі схільнасцямі, і выснуць у марах сваю нацыянальную песеньку», – пісаў пра Янку Купалу ў гэтым артыкуле Е. Янкоўскі. Добра ведаў наш класік і яшчэ аднаго вядучага аўтара часопіса «*Żórawce*» – польскага кампазітара і дырыжора Людаміра Міхала Рагоўскага (1881–1954), які ў 1909–1911 гг. працаваў у Вільні [4, с. 516]. І ўсё ж эстэтычную платформу «тутэйшых журавоў» Янка Купала не падзяляў. Ёсць падставы меркаваць, што купалаўскі верш «Тут і там», напісаны ў 1909 г., але апублікаваны ўпершыню ў 1922 г. у зборніку «Спадчына», з’яўляецца непасрэдным водгукам на тэматычна-эстэтычную скіраванасць вершаваных твораў «тутэйшых журавоў»:

Вы тут гуляеце, панове,
У сытай п’янай чарадзе,
А там – што робіцца ў вёсцы,
І ў думку вам не набрыдзе.

Тут у крыві людской скупана
Капейка сходзіць за дармо,
А там, у вёсцы ў непацешнай,
Расце, вялічыцца ярмо [1, с. 298].

Так пісаў малады паэт, добра ўсведамляючы сваю пяснярскую і грамадзянскую адказнасць за становішча Бацькаўшчыны. Вершы, што друкаваў квартальнік Е. Янкоўскага, нават у тыя часы не мелі вялікага розгаласу. А вось дзейнасць, звязанага з «*Żurawcami*» сатырычнага кабарэ «Ах», якім кіравалі Міхал Мінкевіч і Станіслаў Богуш-Сестраньцэвіч, была надзвычай папулярнай: на іх прадстаўленні прыходзіла ўся Літва. Асаблівае значэнне меў тэатр і ў творчым лёсе Янкі Купалы, што яскрава засведчылі яго драматычныя паэмы і п’есы.

Тагачаснае беларускае грамадства не проста цікавілася тэатрам, але, можна сказаць, было згаладалым па тэатральных відовішчах. Пра гэта сведчыць колькасць аматарскіх тэатральных гурткоў, якія існавалі ў той час на Беларусі. Былі гэта як элітарныя (Э. Ажэшкі ў Друскеніках ці Радзівіла ў Нясвіжы), так і менш вядомыя самадзейныя трупы – у Наваградку, Лідзе, Полацку, Магілёве, Віцебску, Гомелі, якія абуджалі ўсеагульную зацікаўленасць.

Вядомая тагачасная публіцыстка Гэлена Ромер-Ахэнкоўска (1878–1947), якая, супрацоўнічаючы з «*Kurjerem Wileńskim*», дасканала арыентавалася ў жыцці нашага краю, пісала: «Здаецца, не было такой глухой мясціны, забітага кутка, дашчэнтну прыгнечанага

царквой, настаўнікам, спраўнікам, каб у ім не аб’явіліся аматарскія сілы, гатовыя да бою за польскае слова». Аднак найбольш уражвае сведчанне аўтаркі аб тым, якое было гэтае слова, – «з акцэнтам, не заўсёды нават літоўскім, які так любіў Міцкевіч, але закаранела расійскім, бо людзі, што вучыліся роляў, ужо амаль не гаварылі мовай бацькоў і дзядоў» [1, с. 94]. Як бачым, класічны і сучасны польскамоўны рэпертуар выстаўляўся на беларускай правінцыяльнай сцэне сіламі аматарскіх труп на беларуска-польскай трасянцы, фанетычна і лексічна набліжанай да тагачасных дыялектаў беларускай мовы.

Сапраўдны прафесійны тэатр высокага выканаўчага ўзроўню на тэрыторыю Беларусі і ў Вільню прыходзіць з трупай славунай Нуны Младзеёўскай. У верасні 1906 г., пасля таго як «Совет по делам театра и других отраслей искусства» ўзяў пад сваю апеку ўсе відовішчы (польскія, беларускія, літоўскія і яўрэйскія), 24-гадовая Марыя Антаніна Младзеёўска з мужам Баляславам Шчуркевічам збірае трупу і, пачаўшы свае гастролі з Мінска, асядае на сталае жыхарства ў Вільні. У рэпертуар свайго тэатра Младзеёўска ўключае творы, звязаныя з мясцовай гісторыяй і з падзеямі, што адбываліся на землях былога ВКЛ. Большасць з іх, як да прыкладу, міцкевічаўскія «Дзяды» (дарэчы, пастаўленыя тут упершыню), раней знаходзілася пад забаронай, таму ўжо сам факт іх пастаноўкі абуджаў свабодалюбівыя памкненні, жывіў мясцовы патрыятызм.

Пераехаўшы ў Вільню, Янка Купала, які, дзякуючы перш за ўсё У. Самойлу, нядрэнна арыентуецца ў сучаснай еўрапейскай літаратуры, трапляе ў атмасферу высокага інтэлектуальна-эмацыянальнага напружання, што можа стварыць толькі тэатр. Пра глыбокае і шчырае захапленне паэта тэатральным мастацтвам сведчыць купалаўскі верш «Снег», надрукаваны ў снежні 1909 г. у «Нашай ніве». Твор меў падзагалавак «Па Пшыбышэўскім», які быў зняты падчас публікацыі ў выданнях савецкага часу. Нагодай для яго напісання, як успамінаў В. Ластоўскі, стаў прагляд спектакля ў Віленскім польскамоўным тэатры паводле драмы С. Пшыбышэўскага «Снег».

«Я добра памятаю той вечар, калі быў напісаны гэты верш, – згадвае В. Ластоўскі. – Было гэта позняй восенню. Выпаў першы глыбокі белы снег. Мяккі, пушысты і цёплы. Мы, як і Палуян, сядзелі ў мяне дома. Было ўжо па 12-й гадзіне вечара. С. Палуян і Я. Купала, як мы тады казалі, “выбіраліся ўжо ў вырай” – меліся выязджаць з Вільні. Выязджаць, шукаючы залатога руна асветы,

каб вярнуцца з часам волатамі ў дзедзіне творчасці. С. Палуян і я непакоіліся, што Я. Купала меў некаторую склоннасць да “шклянога бога”. У гэты момант увайшоў Я. Купала, румяны, паводле ўсіх адзнак пад знакам Вакха. Пачалося таварыскае казанне. Я. Купала сеў у куце за сталом і маўчаў. На ніякія нашы закіды не адказваў, толькі нешта крэмзаў на пакомканай паперцы алоўкам. Калі мы вычарпалі ўсе свае аргументы і прымоўклі, Я. Купала сказаў: “А цяпер паслухайце, хлопцы”. І прачытаў свой верш “Снег”. Цяпер, паражаныя характвам верша, мы змоўклі – усе нашы аргументы былі разбіты. Аказалася, што Я. Купала быў таго вечара ў тэатры, у якім ігралі Пшыбышэўскага “Снег”. Мастацтва і прырода ўтварылі настрой, рэшта дапоўніў творчы геній аўтара» [2, с. 201].

Тое глыбокае ўражанне, што зрабіла драма С. Пшыбышэўскага на Купалу, тлумачыцца не столькі яе высокімі эстэтычнымі якасцямі, колькі магіяй тэатральнага відовішча і тагачасным эмацыянальна-душэўным станам паэта, супадзеннем сімволіка-алегарычнай паэтыкі твора з перажываннямі яго душы. Купалаўскі верш найлепш ілюструе факт прысутнасці эстэтыкі сімвалізму ў мастацкім вопыце паэта, з чым пагаджаецца сёння большасць даследчыкаў яго творчасці [3, с. 30].

Паводле складу свайго паэтычнага таленту Янка Купала быў бліжэй да тэарэтычных асноў сімвалізму. Яго паэтычная мова, яго экспрэсія ў вершах «Снег» (1909), «3 недацвэтаў» (1911), «Хохлік» (1911), «У цёмным боры» (1912), «Песні вайны» (1914), «Паязджане» (1918), паэмах «Адвечная песня» (1908), «Сон на кургане» (1910), «На куццю» (1911) і некаторых іншых творах таго часу, з аднаго боку, заснаваны на традыцыйнай нацыянальна-фальклорнай сімволіцы, а з другога – вызначаюцца алузійнай шматзначнасцю, ускладненай метафарычнасцю, а часам і проста лагічна-сэнсавай цьмянасцю. Творы гэтыя патрабуюць не столькі разумення, колькі суперажывання, эмацыянальнага судакранання. Яны, у прыватнасці, сведчаць аб тым, наколькі эстэтычна значным аказаўся плён купалаўскага побыту ў Вільні.

1. *Купала, Я.* Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала ; Ін-т літ-ры НАН Беларусі. – Мінск : Мастац. літ., 1995. – Т. 2 : Вершы, пераклады. 1908–1910.

2. *Ластоўскі, В.* Выбраныя творы / уклад., прадм. і камент. Я. Янушкевіча. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 1997.

3. *Тарасюк, Л.* Мастацкія кірункі і плыні ў беларускай паэзіі XIX – пачатку XX ст. – Мінск : Беларус. дзярж. ун-т, 1999.

4. *Янка Купала* : энцыкл. даведнік. – Мінск : БелСЭ, 1986.

5. *Romanowski, A.* Młoda Polska wileńska. – Kraków : Universitas, 1999.

6. *Wasilewski, L.* Litwa i Białoruś. Przeszłość , terazniejszość – tendencje rozwojowe. – Kraków, 1912.

7. *Żórawce.* – Wilno : Drukarnia Józefa Zawadzkiego, 1910.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ